

Selo Gornje Romanovce u posleratnom periodu

(Ekonomsko-sociološki prikaz jednog planinskog sela
Vlasinskog kraja)

Bogdanović Jovan

Potreba kompleksnog izučavanja manjih kompaktnih teritorijalnih celina nameće se i zbog toga da se uoče tokovi društvenih kretanja i utvrde mogućnosti potpunijeg korištenja proizvodnih kapaciteta tih područja. Statistički popisi mogu samo delimično poslužiti kao izvori podataka za takve analize. U sadašnjoj fazi intenzivne socijalističke rekonstrukcije poljoprivrede i sela uopšte podatke o selu bi trebalo do tančine poznavati. Na primer, zadruga ne može pravilno poslovati, recimo postaviti svoj program razvijanja kooperativnih odnosa, ako, pored ostalog, nosioci njenog rada detaljno ne poznaju takve činjenice kao što su broj i struktura stanovništva koje živi na njenom području, broj radno sposobnih poljoprivrednika, strukturu prihoda domaćinstava, orijentaciju seoske omladine i u tom kontekstu potencijalne kapacitete poljoprivredne proizvodnje i sl.

Predmet proučavanja u ovom radu su ekonomske, sociološke i demografske promene u planinskom selu Gornje Romanovce u periodu 1945—1962. godine.

Cilj rada je da se monografski obrade osnovne komponente posleratnog kretanja u selu i stanje poljoprivredne proizvodnje, kako bi se utvrdila buduća kretanja i tendencije.¹

Glavni izvor podataka za ovaj rad je popis poljoprivrede 1960. godine i anketa Instituta za ekonomiku poljoprivrede u Beogradu.²

1. Prirodne i geografske karakteristike i naseljavanje današnje teritorije sela. — Gornje Romanovce je jedno od perifernih sela današnjeg sreza Leskovac. Ovo selo pripada opštini Surdulica i nalazi se severoistočno od ove varošice. U njegovu susedstvu se nalaze sela: Donje Romanovce, Ćurkovića, Vučedelci, Topli Dol, Bitvrđja, Novo Selo i Vlasina. Sela koja okružuju

¹ Pošto ovo selo ima znatne sličnosti u ekonomsko-demografskom pogledu sa mnogim drugim planinskim selima, a naročito selima sreza Leskovac, to ovaj rad može biti prilog poznavanju aktuelnih problema planinskog stanovništva i njegove privrede na području sreza Leskovac.

² Autor ovoga rada bio je i organizator i izvršilac ove ankete.

Gornje Romanovce su izrazito planinska, sem sela Ćurkovića i Donjeg Romanovca koja su dolinskog karaktera. Surdulica je najbliže gradsko naselje i tržište za stanovnike sela Gornjeg Romanovca. Udaljenost od ove varošice je oko 10 km u jednom pravcu.

Konfiguracija tla je izrazito planinska, dok je srednja nadmorska visina u selu 1.200 m. Zemljište je plitko i izloženo dejstvu erozivnih sila. Bonitet obradivog zemljišta je nizak a narušava ga aktivna erozija.

Klima područja je kontinentalna sa jače izraženim karakteristikama hladne planinske klime, naročito u višim područjima. U pojedinim godinama dolazi do ekstremno niskih temperatura, naročito u doba cvetanja voćaka.

Prirodni osnovi za poljoprivrednu proizvodnju su siromašni. Ukupna površina katastarske opštine Gornjeg Romanovca iznosi 1.259 ha, što čini 4,7% od ukupne površine opštine Surdulica. Katastarska opština obuhvata sve seoske površine, pa stanovnici ovog sela nemaju na teritoriji druge opštine zemljišne posede.

Na teritoriji sela nema tvrdih puteva. Postojeći seoski putevi jedva se mogu koristiti za kolski put koji povezuje ovo područje sa susednim selom Donje Romanovce i varošicom Surdulicom. Trasa puta vodi uz Romanovsku reku. Zbog razbijenog tipa sela ova saobraćajnica se ne može dovoljno koristiti.

Od prosvetnih ustanova u selu ima samo osnovna škola (sa četiri razreda). Električnog osvetljenja nema.

Gornje Romanovce naseljeno je u početku druge polovine 19. veka. Prema antropogeografskim proučavanjima Riste Nikolića³ stanovništvo se ovde naselilo u toku unutrašnjih migracija u toj oblasti (Krajišta i Vlasine). On dalje navodi da je u vremenu kada je prolazio kroz ovo selo (1905—1910) bilo 10 rodova. Prezimena tih rodova su: Novakovići — 6 kuća; Marinkovići — 4; Pavlovići — 3; Stoilkovići — 3; Petrovići — 10; Veljkovići — 3; Maričevići — 3; Đorđevići — 3; Jankovići — 2 i Markovići — 1. Ukupan broj domova iznosio je 38.

2. Proizvodno-ekonomske karakteristike sela. — Osnovne grane privrede Gornjeg Romanovca su poljoprivreda i šumarstvo. Drugih privrednih delatnosti nema. Stanje poljoprivrede ovog sela, kao najvažnije privredne grane, prikazat ćemo po pojedinim granama te delatnosti. Red izlaganja nezavisan je od stvarnog značaja pojedinih grana. No, pre toga dat je pregled zemljišnih površina katastarske opštine sela Gornjeg Romanovca (prema stanju 1962) (vidi tabelu 1).

Osnovna karakteristika ove strukture je dosta visoko učešće oranica i vrtova, što ne odgovara prirodnim uslovima za korišćenje zemljišta. U strukturi društvenog zemljišta najviše površina otpada na pašnjake, dok je ostalih kategorija zemljišta znatno manje. Uostalom, u planinskim krajevima općenito najveći dio površina planinskih pašnjaka nalazi se u društvenoj svojini. No da bi slika zemljišnog fonda bila potpunija, neophodno je da se daju neki konkretniji podaci o bonitetu zemljišta. Od ukupnih površina pod njivama 80% je VII i VIII klasa. Na sve ostale klase otpada ostalih 20%. Pašnjaci su svrstani u prve četiri klase. To istovremeno ne znači da su visokog kvaliteta. Ovako loše stanje zemljišta rezultat je dejstva raznih prirodnih faktora i načina eksploatacije.

³ R. Nikolić: »Naselja srpskih zemalja«, knjiga VIII, str. 188.

Tabela 1

Pregled zemljišnih površina prema vlasništvu i korištenju u ha

Kategorija zemljišta	Ukupno	U individualnom vlasništvu	U društvenom vlasništvu
		ha	ha
Oranice i vrtovi	338	268	71
Voćnjaci	6	6	—
Livade	93	72	21
Svega obradivo	438	346	92
Pašnjaci	254	20	234
Svega poljoprivredno zemljište	692	366	326
Šume	530	71	459
Neplodno	37	—	37
Ukupno:	1.259	437	822

Poljoprivreda sela je uglavnom pašnjačko-stočarskog karaktera. Pri tome je izrazito naturalno gazdovanje. Poljoprivreda je takva bila od davnina i takva je ostala sve do završetka II svetskog rata. U posleratnom periodu malo se što izmenilo. Moglo bi se reći da je dugoročan proces nazadovanja poljoprivrede u ovom selu, kao i u mnogim drugim planinskim selima, nastavljen.

Ovisno o prirodnim uslovima, glavni poljoprivredni proizvodi su stoka i stočni proizvodi. Međutim, privredno-demografska kretanja su u krajnjoj liniji išla na štetu stočarske proizvodnje. Sistem naturalnog gazdovanja delovao je prvenstveno u pravcu zadovoljenja ljudskih potreba (ljudska hrana). Na taj način se baza za ishranu stoke sužavala.

Pored stočarstva i iskorišćavanja pašnjaka ostale grane proizvodnje su: ratarstvo i livadarstvo.

Ratarsku proizvodnju karakteriše ekstenzivnost i velika zaostalost. Kao sintetički pokazatelji stanja ratarske proizvodnje mogu poslužiti podaci o prosečnim prinosima po hektaru: raž 6 mtc, ječam 7 mtc, ovas do 7,5 mtc i krompir — 50 mtc. Iako krompir po jednom hektaru daje najveće prinose, on ipak u strukturi proizvodnje zauzima poslednje mesto. Seljak je prinuđen da proizvodi žito, jer mu niko ne garantuje da će moći da zameni krompir za žito.

Zemlja se obrađuje primitivnim oruđima. Još uvek se, uglavnom, ore drvenim ralom. Upotrebljava se najprimitivniji oblik drljače (drvena od šiblja). Žetva se obavlja srpom, a vršidba pretežno konjima i drugom radnom snagom. Čest je slučaj i ručna vršidba — mlaćenjem snopova raži štapom.⁴ Vršidba je često neblagovremena, pa se preko zime obavlja na zaleđenim plohama. Zbog vrletnih terena seljaci obavljaju vršidbu i na samoj njivi.

Voćarstvo je bilo nerazvijeno i od ranije. Njemu se skoro ne pridaje nikakav značaj, jer ne postoje prirodni uslovi.

⁴ Raž se vrše mlaćenjem da se ne bi polomila slama, jer se upotrebljava za pokrivanje privrednih zgrada.

Livada ima relativno malo. Prosečan prinos sena po 1 ha na prirodnim livadama (veštačkih uopšte nema) iznosi oko 15 mtc, a na pašnjacima oko 5 mtc. Ovakvi niski prinosi posledica su zapuštenosti i nepravilnog korišćenja livada i pašnjaka i neprimenjivanja nikakvih agrotehničkih mera.

Na društvenim pašnjacima napasa se stoka privatnika i bez njih ova stoka teško bi mogla opstati. Prema popisu individualnih poljoprivrednih gazdinstava u 1960 god. selo Gornje Romanovce imalo je sledeći stočni fond:

— goveda	202 grla
— ovce	778 grla
— konji	68 grla
— svinje	98 komada
— živina	450 komada

Ako se brojno stanje goveda, ovaca i konja projektuje na krmne površine dobijaju se ovi odnosi:

Tabela 2

Broj stoke na 1 hektar površine

Vrsta stoke	Ukupna površina		Na površini privatnika	
	livada	pašnjaka	livada	pašnjaka
Konji	0,73	0,27	0,94	3,23
Goveda	2,17	3,06	2,90	9,61
Ovce	8,30	0,80	11,10	37,01

S obzirom na prirodne uslove, kapacitete (imajući u vidu društvene pašnjake) i proizvodnu tradiciju⁵ ovog sela, stočarstvo ima sve uslove za brzi napredak. Osnovni problem stočarstva je zimska ishrana stoke. Već ranije smo videli da su površine pod livadama male i da su prinosi na njima vrlo niski. Otuda velika nestašice sena kao osnovne stočne hrane za zimsku ishranu. Ukoliko su zime oštrije, utoliko stoka više strada zbog slabe ishrane i slabog držanja.

Iz iznesenih podataka o poljoprivredi sela Gornjeg Romanovca vidi se slika jedne zaostale poljoprivrede. Ovakva poljoprivreda predstavlja usku bazu za zaposlenje brojnog stanovništva i njegov životni standard. U posleratnom periodu poljoprivreda nije zabeležila skoro nikakav napredak. Društvena intervencija da se kroz kooperaciju unapredi poljoprivreda nije postojala. Neki pokušaji od strane zadruga doživeli su neuspeh, jer su organizatori kooperacije vodili malo računa o mentalitetu i psihologiji planinskog seljaka.

3. Seljačka gazdinstva. — Brojno stanje privatnih gazdinstava po kategorijama, prema posedu zemljišta, u 1960. godini daje tabela 3.

Iz podataka se vidi da prevladava sitni posed. Na gazdinstva do 5 ha otpada skoro 81% ukupnog broja. Proces usitnjavanja poseda u ovom selu izraz je privredno-demografskog kretanja. To je jedan od poznatih simptoma agrarne prenaseljenosti.

⁵ Na području ovog sela pre II svetskog rata proizvodilo se oko 10.000 kg sira za tržište.

Tabela 3

Gazdinstva prema veličini poseda i broju članova

Kategorija gazdinstva	Gazdinstva		Članovi domaćinstva		Ø članova na 1 dom.
	broj	%	broj	%	
do 2 ha	17	18,1	86	15,6	5,0
2— 5 ha	59	62,8	349	63,5	5,9
5— 8 ha	16	17,0	98	17,8	6,1
8—10 ha	2	2,1	17	3,1	8,5
Preko 10 ha	—	—	—	—	—
Svega:	94	100,0	550	100,0	5,8

Vrlo je interesantno pratiti proces usitnjavanja poseda posle drugog svet-skog rata. Anketna pokazuje sledeće podatke:

Na dan 1. januara 1945. godine bilo je u selu svega seljačkih gazdinstava	72
— Od gornjeg broja zahvaćeno seobama	23
— Posle deobe nastalo novih gazdinstava	36
— Prilikom dobe ili neposredno posle nje odselili se	6
— Odselilo se nezavisno od deobe drugih	13
— Stanje 31. XII 1962. godine	89

Kao rezultat ovih promena, broj gazdinstava tokom 17 godina u ovom selu povećao se za 24%. Oko 32% od svih gazdinstava koja su bila zatečena na dan 1. januara 1945. godine bilo je zahvaćeno deobama. Deobe su bile jedini način povećanja broja gazdinstava tokom posmatranog perioda. Od 23 gazdinstva, kako se vidi, nastalo je 36 novih gazdinstava, što znači da se deobe nisu zadržale samo na deljenju »na dvojce«, već da je bilo i drugih slučajeva deobe, uključujući tu ponovne deobe onih gazdinstava koja su nastala ranijom deobom.

Iz navedenih podataka lako se da zaključiti da se proces usitnjavanja poseda u ovom selu nastavlja, što znači da je agrarna prenaseljenost i dalje velika. Uporedne podatke o glavnim faktorima agrarne prenapučenosti daje sledeća tabela.

Tabela 4

Struktura gazdinstava, članovi domaćinstva i kategorije zemljišta

Kategorija gazdinstva	Gazdinstva	Članovi domaćinstva	Oranice i bašte	Livade	Pašnjaci
	broj	broj	ha	ha	ha
do 2 ha	17	86	18,68	4,45	1,39
2— 5 ha	59	349	158,05	40,83	11,09
5— 8 ha	16	98	77,89	22,06	4,26
8—10 ha	2	17	13,48	4,37	3,81
preko 10 ha	—	—	—	—	—
Svega:	94	550	268,10	71,71	20,55

Dakle, u prvoj kategoriji ima 17 gazdinstava na kojima živi 15,6% članova domaćinstava, ali koji poseduju samo 7,0% svih oranica, 6,2% livada i 6,8% pašnjaka. U drugoj kategoriji ovi su odnosi nešto usklađeniji. Ovde u 59 gazdinstava živi 63,5% članova domaćinstava, koji poseduju 59% livada i 53,7% pašnjaka. U trećoj kategoriji na 16 gazdinstava živi 17,8% članova domaćinstava, ali oni poseduju relativno više zemljišta i to: oranica 29,0%, livada 30,8% i pašnjaka 20,7%. Sledeća kategorija je sa vrlo malim brojem gazdinstava, pa nema ni potrebe da se o njoj daje neki poseban komentar.

Ako se navedenim podacima doda još i pregled koji se odnosi na projekcije na jedno gazdinstvo i na jednog člana domaćinstva, otkriće se još reljefnije proporcije koje nas interesuju, i slika posedovne strukture biće potpunija.

Tabela 5

Površina u ha na gazdinstvo i jednog člana domaćinstva

Kategorija gazdinstva	Na gazdinstvo ha			Na čl. domaćinstva ha		
	oranice i bašte	livade i pašnjaci	svega	oranice i bašte	livade i pašnjaci	svega
do 2 ha	1,09	0,34	1,43	0,22	0,07	0,29
2— 5 ha	2,68	0,88	3,56	0,45	0,15	0,60
5— 8 ha	4,87	1,65	5,52	0,79	0,28	1,07
8—10 ha	6,74	4,12	6,86	0,79	0,48	1,27
preko 10 ha	—	—	—	—	—	—
Svega:	2,85	0,98	3,83	0,49	0,17	0,66

Dakle, na jednog člana domaćinstva u prvoj kategoriji dolazi svega 0,22 ha oranica i bašta i 0,07 ha livada i pašnjaka ili ukupno 0,29 ha. U drugoj kategoriji svega 0,60 ha, u trećoj kategoriji 1,07 i u četvrtoj 1,27 ha.

U uslovima ovakve agrarne naseljenosti ne može se govoriti o nekoj naprednoj ekonomici. Žene su glavna radna snaga na imanju. Muškarci od davnina odlaze na rad u razvijenije krajeve kako bi zaradili dodatne dohotke svojim porodicama. Celokupna ekonomika individualnih gazdinstava nosi pečat disproporcija između brojnog stanja članova domaćinstva, proizvodnih kapaciteta i proizvodnje. Demografski faktor daje osnovni ton ekonomici seljačkih gazdinstava u ovom selu. Pod pritiskom povećanja stanovništva proces usitnjavanja gazdinstava i dalje teče. Materijalna baza egzistencije stanovništva sela nerazvijena je, pa je zato i standard života na vrlo niskom nivou.

U ovakvim privrednim i prirodnim uslovima odvija se proces reprodukcije stanovništva, stvaraju se pokretački motivi za pronalaženje oduška demografskom pritisku, do čega je moglo doći u posleratnom periodu zahvaljujući našem opštem privrednom razvitku, koji je dao snažne impulse za pokrete stanovništva.

4. Demografska kretanja. — Bilans celokupnog kretanja stanovništva od 1945—1962. godine izgleda ovako:

Tabela 6

Populacione promene u periodu 1945—1962.

Stanje 1945.	P o v e ć a n j e				S m a n j e n j e					Stanje 1962.
	rođeni	udaja	ostalo	umrli	umrli	udaja	seoba	ostalo	svega	
492	288	50	10	348	99	85	116	16	316	524

Kao rezultat prirodnog i mehaničkog kretanja u selu se i dalje povećava broj stanovnika. Bilansne stavke pokazuju da je prirodni priraštaj odlučujući faktor povećanja stanovništva. Ovo se moglo očekivati, jer je selo tipično emigracionog karaktera. Podatke o tome daje sledeća tabela:

Tabela 7

Prirodno kretanje stanovništva

Godina	Natalitet	Mortalitet	Prirodni priraštaj	Godina	Natalitet	Mortalitet	Prirodni priraštaj
1945.	8	—	8	1954.	29	5	24
1946.	34	16	18	1955.	36	7	29
1947.	26	2	24	1956.	46	14	32
1948.	43	6	37	1957.	25	5	20
1949.	30	2	28	1958.	23	5	18
1950.	40	7	33	1959.	19	5	14
1951.	20	—	20	1960.	33	11	22
1952.	28	11	17	1961.	10	—	10
1953.	29	7	22	1962.	24	15	9

Kao što se vidi, ovo selo ima dosta visok natalitet. Stope prirodnog priraštaja spadaju među najveće u našoj zemlji. Visoke stope prirodnog povećanja stanovništva u uskoj su vezi sa privrednom razvijenošću celog kraja.

Migracije stanovništva. Tokom 18 posleratnih godina na koji se ova analiza odnosi, efekat seoba u poređenju sa prirodnim priraštajem bio je sledeći:

Tabela 8

Posleratni bilans prirodnog priraštaja i migracije stanovništva

Godina	Prirodni priraštaj	Seobe	Seobe prema prirodnom priraštaju			
			S v e g a		%	
			—	+	—	+
Za period*						
1945—1958	178	13	165		7,3	
1959—1962	33	103		70		31,2
Svega za period 1945—1962	211	116	165	70	54,9	

* Ova periodizacija izvršena je zato da bi se reljefnije sagledale migracije stanovništva u periodu (1945—58) kad su se odvijali radovi na hidroenergetskom sistemu »Vlasina«.

Iz tabele se vidi da se u toku 18 godina odselilo 116 članova domaćinstava, što predstavlja 54,9% od prirodnog priraštaja. Odnos stanovništva zahvaćenog seobom i prirodnog priraštaja bio je različit u posleratnom periodu. Sve do 1958. godine prirodni priraštaj je bio veći od broja odseljenog stanovništva. Od ukupnog prirodnog priraštaja za ovaj period seobe su odvukle samo 7,3% stanovništva. Međutim, od 1959. godine nastaje obratna situacija. Seobe su veće od prirodnog priraštaja za oko 2 puta. Znači, seobe od 1959. godine pa nadalje apsorbuju celi prirodni priraštaj i još jedan deo stanovništva više od toga.

a) U posleratnom periodu iz ovog sela bilo je dosta profesionalnih seoba, tj. odseljavanja stanovništva vezanog za sticanje nepoljoprivrednog zanimanja. Ukupno se odselilo 15 ljudi, što čini 13% od ukupnog broja odseljenih. Migrirali su, uglavnom, muškarci-omladinci od 18—25 godina starosti. Takvi stanovnici su obično odselili posle sticanja kvalifikacija na radovima hidroenergetskog sistema »Vlasina« u periodu od 1947—1957. godine ili na omladinskim radnim akcijama. Po osnovu školske spreme bila je retkost da neko migrira. Seljaci ovoga sela ne školuju svoju decu da bi ih kasnije, po završetku školovanja, povukla sa sobom, kao što to u većini slučajeva čine ravničarski seljaci. Oni na specifičan način vrše pripremu za kasniju seobu. Naime, čim muška deca završe četiri razreda osnovne škole, roditelji ih vode sa sobom u pečalbu i tako stiču sredstva za kasniju seobu.

S obzirom na posleratni privredni razvitak ovoga kraja, a i cele naše zemlje, trebalo je očekivati da će migrirati veći broj mlađih ljudi. No, iako je broj migranata malen, on je ipak značajan, ako se ima u vidu činjenica da je pre rata bila retkost da se pojedinac iz ovog sela odseli u drugi kraj.

b) Nasuprot malom broju pojedinačnih migranata, migranti uključeni u porodične seobe bili su brojniji. Pregled porodičnih seoba po godinama, broju porodica i broju članova izgleda ovako:

Tabela 9

Porodične seobe od 1945—1962. godine

Godina	Odselilo porodica	Ukupan broj članova	Prosečan broj članova po domaćinstvu
1945—57	—	—	—
1958	1	5	5,0
1959	2	19	9,5
1960	9	47	5,2
1961	1	5	5,0
1962	6	25	4,1
Svega :	19	101	5,3

Broj odseljenih porodica po godinama pokazuje da intenzitet seoba nije bio uvek isti. Od ukupnog broja (19) odseljenih porodica za posljednje tri godine odselilo ih je 16 ili 84%. Drugim rečima, porodične seobe su relativno kasno počele — tek 1958. godine, što čini izuzetak u odnosu na druga planinska sela u kojima je proces porodičnih seoba otpočeo odmah posle

rata. Naime, kolonizacija od 1945. do 1946. god. nije zahvatila ovo selo. Ipak, pomalo iznenađuje činjenica da se iz tog planinskog, pečalbarskog sela za 13 posleratnih godina nije odselila niti jedna porodica. Ova pojava se može objasniti lošim ekonomskim položajem sela posle rata. Istina, ekonomski položaj stanovništva ni pre rata nije bio mnogo bolji, ali i takav kakav je bio do rata, još je više pogoršan u toku rata. Zbog toga su ljudi bili primorani da i dalje ostanu u selu do povoljnih ekonomskih uslova za seobu u drugi kraj. Prema tome, porodične seobe su počele onda kada su stvoreni uslovi za seobu stanovništva.

U periodu od 1947—1957. god. u ovom kraju izvodili su se radovi na hidroenergetskom sistemu »Vlasina«. Na ovim radovima bio je zaposlen veliki broj ljudi iz drugih krajeva naše zemlje. No, kako su gradilišta bila na domaku sela Gornjeg Romanovca, to je veliki broj ljudi iz ovoga sela bio ovde zaposlen, bilo kao stalna bilo kao sezonska radna snaga. Nemamo podatke o zaposlenosti radne snage ovoga sela po godinama, od samog početka radova na ovom sistemu, ali se iz posebnih anketa Instituta za ekonomiku poljoprivrede u Beogradu može videti kretanje zaposlenosti za 1957. godinu (u kojoj su se još uvek odvijali radovi) i 1960. godinu (kada više nije bilo radova na energetskom sistemu).

Tabela 10

Zaposlenost radne snage u 1957. i 1960. godini

Godina	Ukupan br. rad. snage	Zaposleno van gazdinstava							
		stalno	%	sezonski	%	povre- meno	%	svega	%
1957.	259	27	10,4	78	30,1	—	—	105	40,5
1960.	285	45	15,7	15	5,3	5	1,8	65	22,8

Iz podataka se vidi da se zaposlenost van gazdinstva u 1960. godini znatno smanjila. U 1957. godini od ukupnog broja radno sposobnih bilo je van gazdinstva zaposleno 40,5%, što predstavlja vrlo visok nivo zaposlenosti poljoprivredne radne snage u nepoljoprivrednim djelatnostima. To su, kao što je već rečeno, omogućili radovi na izgradnji spomenutog sistema. Međutim, odmah posle 1957. god. ovi radovi su završeni usled čega je i došlo do znatnog pada zaposlenosti. Ovo je dosta ilustrativan primer za ekonomske i socijalne »poremećaje« koje izaziva masovna zaposlenost dotada poljoprivrednog stanovništva na javnim objektima u našim zaostalim krajevima. Ranije stvorena mogućnost zarade i zapošljavanje nedaleko sela a zatim nestajanje te mogućnosti su činjenice koje donekle objašnjavaju intenzitet iseljavanja stanovništva i porodica iz ovoga sela posle rata. U godinama dok je postojala intenzivna privredna delatnost (1947—1957) porodice ovog siromašnog planinskog sela nisu se odlučivale na seobu, jer su im uslovi života bili prilično dobri. Međutim, prestanak radova na energetskom sistemu »Vlasina« doveo je do pada zaposlenosti, a samim tim i do smanjenja vanjskih zarada u domaćinstvima. Radna je snaga bila dovedena u situaciju ili da nastavi raniju tradiciju odlazeći u pečalbu u razvijenije krajeve ili da se seobama približi nekom drugom radnom mestu. Češće se bira ovaj drugi

izlaz: migracija u ravničarske krajeve, u okolinu velikih gradova i sl. Obično iseljavaju ljudi mlađih godina koji ne žele da čitavog života rade kao pečalbari, a da nikada ne steknu penziju.⁶

Prosečna veličina odseljenih porodica po broju članova od 5,3 pokazuje da se sele mahom male porodice (uža porodica). Ova prosečna veličina odseljenih porodica odgovara prosečnoj veličini porodice za čitavo selo, što znači da za ovu pojavu ne treba tražiti posebne, dosad navedene, razloge. Broj odseljenih porodica prema veličini poseda prikazan je u sledećoj tabeli:

Tabela 11

Seobe porodica prema veličini poseda

Veličina poseda	Do 2 ha	2—5	5—8	8—10	Preko 10	Svega
Broj odseljenih	1	12	5	1	—	19
%	5	63	24	8	—	100

Tabela pokazuje da se relativno najveći broj porodica (63%) odselio iz kategorije od 2—5 ha. Relativno veći broj odseljenih porodica iz kategorije do 5 ha govori protiv pravila da se iz planinskih krajeva više sele porodice iz viših posedovnih kategorija. Normalno bi bilo da se sele porodice sa većim zemljišnim površinama, jer su one, gledano kroz zemljišni fond, ekonomski jače, a samim tim imaju bolje uslove za seobu. Objašnjenje pojave da se iz sela sele porodice iz nižih posedovnih kategorija treba tražiti takođe u privrednom razvoju ovoga kraja posle rata. Naime, u situaciji kada su uslovi privređivanja takvi da seljak može svoj ekonomski položaj da popravi zaradom van poljoprivrede, veličina gazdinstva se ne može uzeti kao jedini pokazatelj ekonomske snage seljačkih gazdinstava. Ovde se radi baš o takvim povoljnijim uslovima za zaradu van poljoprivrednih gazdinstava. Gazdinstva sa manjom površinom zemlje imaju relativno više radne snage. U njima postoji nedovoljna uposlenost radno aktivnih lica. Radna snaga sa tih gazdinstava, kako kaže Marks, uvek je spremna da uskoči u proces proizvodnje, da napusti gazdinstvo, ukoliko dođe do otvaranja »kanala« za novu zaposlenost. Stvaranje mogućnosti za zaposlenje u vanpoljoprivrednim delatnostima, a naročito u blizini seljačkih gazdinstava, kao što je to bio slučaj ovog sela, uticao je na razbijanje starog tipa samodovoljnih porodica. U vanpoljoprivrednim delatnostima ostvarivali su se veći prihodi, a rad je bio nezavisan od prirodnih faktora. Prihodi od rada van gazdinstva postajali su sve privlačniji za seljačke porodice i to naročito za one koje su siromašnije, odnosno iz kategorije od 1—2 i od 2—5 ha zemljišta.

Iz podataka u tabeli 12 vidi se da je te godine od ukupno 259 radno sposobnih članova domaćinstava 40,5% radilo u vanpoljoprivrednim delatnostima. Primećuje se da je najveći broj radno sposobnih na gazdinstvima do 3 ha (oko 76%), pa je normalno što je najveći broj upravo te radne snage bio zaposlen van gazdinstva (78%). Visoko učešće članova domaćinstava do

⁶ I zaista, u ovom selu teško je naći čoveka starijih godina da nije proveo bar 30 godina kao pečalbarski radnik, ali je isto teško naći starijeg čoveka koji ima penziju na osnovu radnog staža.

3 ha u zaposlenosti van gazdinstva tumači se time što na današnjem nivou proizvodnih snaga u poljoprivredi, a posebno u planinskim krajevima, stepen privredne aktivnosti poljoprivrednog stanovništva uglavnom zavisi od veličine zemljišnog fonda koji koristi domaćinstvo. Ovde je opterećenost radnom snagom malog zemljišnog fonda veća usled čega ta radna snaga ostaje nedovoljno iskorišćena.

Tabela 12

Rad članova domaćinstava van gazdinstva i njihova primanja u 1957. godini

Kategorija gazdin.	Na gazd. svega		Radilo van gazdinstva			Ukup. zarada van gazdin. (neto prim.)
	radno sposob.	Maks. mog. fond rada*	broj lica	%	radnih dana	
do 2 ha	29	28.710	43	40	7.930	1.706.000
2—5 ha	97	28.130	39	38	6.631	2.375.400
3—5 ha	38	11.020	15	14	2.458	976.500
5—8 ha	25	7.250	8	8	1.346	568.700
Svega:	259	75.110	105	100	18.365	5.626.600

* Mogući fond rada izračunat na bazi 290 radna dana u toku jedne godine.

Prema tome, iz dosadašnjih razmatranja ekonomskih uslova u ovom selu može se izvući jedan opšti zaključak: pravilo je da se iz planinskih krajeva sele porodice sa većim posedom zemlje, tj. one koje imaju bolje uslove za migriranje svojih članova. Međutim, u uslovima kolonizacije selio se veći broj porodica iz nižih kategorija, kada su seobe organizirane od strane društva i uz povoljne uslove. No, u ovom slučaju se ne radi o takvim seobama, već o seobama u uslovima kada je radna snaga nižih kategorija imala mogućnost da se zaposli van svojih gazdinstava i na taj način dolazila do sredstava koja su joj potrebna za seobu. Izvanredno povoljne mogućnosti za zaradu van gazdinstva omogućili su porodicama nižih kategorija da definitivno napuste selo i da se nastane u drugom kraju. Zato ovdje činjenice govore protiv gornjeg pravila, a primer ovog sela predstavlja neredak izuzetak od njega.

Imajući u vidu privredno-demografske prilike, a naročito naseljenost ovog sela, broj odseljenih porodica sa ukupnim brojem članova domaćinstava (101) čini se relativno malim. Međutim, period od 18 godina je kratak za masovnije pokretanje stanovništva, pogotovo u ovako nerazvijenoj sredini koju karakteriše imobilnost stanovništva. Gledano s tog stanovišta mogli bi doneti i suprotan zaključak. Posebno treba napomenuti da su ove migracije u prvom redu posledica privrednog razvoja kraja, a ne i kolonizacije neposredno posle rata.

Pojedinačni migranti su pretežno odlazili u gradove, gde su se zapošljavali u građevinskoj delatnosti. Porodični migranti naseljavaju okolinu većih industrijskih centara ili mesta pored kojih prolaze glavne saobraćajne magistrale. Tako, na primer, od ukupno 19 odseljenih porodica u okolinu Surdulice (na teritoriji iste opštine) migrirale su 4 porodice, 8 porodica u okolinu Leskovca i 7 porodica u okolicu Aleksinca.

Odlučujući uticaj na pravac posleratnih migracija imali su ekonomski momenti kao što su razvijenost privrede i cena zemlje u kraju koji deluje kao privlačna snaga. Seljaci migriraju tamo gde mogu naći zaposlenje, kako bi postali seljaci-radnici. Znači, naseljavajući se u okolinu industrijskih centara planinski seljaci ovoga sela rešavaju pitanje svog tradicionalnog pečalbarskog oblika zaposlenosti, a i lakše dolaze do zemljišnih površina, jer je iz tih krajeva veći odliv poljoprivrednog stanovništva u industriju. No, u svakom slučaju moraju se uzeti u obzir i neki sociološki razlozi kada je u pitanju pravac porodičnih migracija. Planinski seljak, pored toga što vodi računa o svim navedenim momentima, misli i na to kakva će biti sredina u kojoj će kasnije živeti. On izbegava da se naseljava među ljudima iz drugih krajeva. Ovi sociološki momenti verovatno objašnjavaju i neuspeh posleratne kolonizacije iz ovog sela (G. Romanovce). Bilo je koloniziranih porodica u Vojvodini i na Kosmetu, ali su se kasnije ponovo vratile u selo. Ljudi iz ovog sela u pravilu odlaze u krajeve gde već žive naseljenici iz njihova sela ili iz sela koja okružuju ili su nedaleko Gornjeg Romanovca.⁷ Porodični migranti u ovim krajevima ponovno zasnivaju poljoprivredno gazdinstvo, tako da ovaj vid migracija faktički ne utiče na promenu socijalne i ekonomske strukture poljoprivrednog stanovništva.

Summary

THE VILLAGE GORNJE ROMANOVCE IN THE POSTWAR PERIOD

In this article the author explicates the postwar socioeconomic changes in the mountainous village G. Romanovce, in South Serbia. It belongs to the Municipality of Surdulica in the District of Leskovac. The village is situated at 1,200 meters above the sea level and the climate and configuration are typically mountainous. Agriculture is the main occupation of the villagers, though conditions for agriculture are not so favourable. 80.00% of the total agricultural surface is of seventh and eighth class quality. Therefore the yields per unit of land are very low (s. c. »natural agriculture«). Better conditions exist for animal breeding. In the agrarian structure small holdings are dominating. 79.00% of all holdings in the village belong to the group of up to 5.00 hectares size and other indicators of agricultural overpopulation are present here.

Because of such unfavourable economic conditions the tendency of migration to other regions in search for nonagricultural employment appeared very early (s. c. »pečalba« = toil). In that respect it is one of the typical villages in South Serbia.

The author separately analyses demographic changes during the postwar period. Up to 1959, permanent migration from the village was very insignificant. It amounted to only 7.30% of the natural increase. On the other hand the natural increase in the period 1959—1962, was 33 persons, but 103 villagers migrated. It is worth noticing that this borderline in population changes corresponds with the completion of the nearby hydropower station works, where during more than ten years a considerable number of active population were permanently or seasonally employed. With the cease of these public works many villagers lost a very important source of additional income and therefore started to migrate in search for new employments. To many it was eased because of previously acquired qualification on hydroproject works. The author points out that many small holders were migrating too, though as it is known that in mountainous villages they represent the most immobile part of the population. An explanation should be sought

⁷ Rista Nikolić navodi da se je do 1905. godine iz Božice, Toplog Dola, Gornje Lisine, Donje Ljubate i iz Crne Trave naselilo u okolinu Leskovca, Niša, Aleksinca i Surdulice oko 740 kuća (Naselja srpskih zemalja, knj. VIII, str. 220).

in the fact that smallholders in this village were able to save money necessary for the movement to other places. At the end the author mentions the phenomenon that they as a rule move to those places where already some of their neighbours has settled before or at least some of people from nearby villages, It considerably eases their adaptation to new conditions of life.

Резюме

ДЕРЕВНЯ ГОРНЕ РОМАНОВЦЕ ПОСЛЕ ВОЙНЫ

Автор в статье даёт обзор общественно-экономических изменений в горной деревне в южной Сербии после войны.

Деревня находится на территории общины Сурдулица, которая принадлежит Лесковацкому району. Поместилась она на высоте 1.200 метров над уровнем моря, а климат и ландшафт являются типичными для гористой местности. Главной деятельностью крестьян издавна является сельское хозяйство, но условия для развития этой отрасли хозяйства неподходящие. Из всей полезной площади земли даже 80% принадлежит седьмому и восьмому кадастровому классу. Поэтому урожаи по единице площади очень низкие. Немножко в лучшем положении находится скотоводство. В аграрной структуре преобладают мелкие хозяйства. 79% хозяйств имеет площадь до 5 гектаров, а наглядны и другие явления аграрной перенаселённости.

Из-за такого экономического положения в деревне рано появилась тенденция поступать на работу в другие края, что имеет название печалбаренье. Как раз этим эта деревня является одной из типичных в южной Сербии. Автор особое внимание уделяет послевоенным демографическим движениям в деревне, и замечает, что ещё до 1959 г. постоянное выселение жителей имело незначительные размеры - всего 7,3% естественного приращения населения. С другой стороны, естественное приращение населения с 1959 г. по 1962 г. составлял 33 жителя, в то время как в тот же период выселилось 103 жителя, так что этот период можно назвать периодом „дефицита населения“. Весьма интересно, что такая картина популяционных изменений частично совпадает с окончанием работ на большой ГЭС „Власина“ недалеко деревни, где в течение свыше 10 лет было много постоянно или сезонно трудоустроенных из деревни Горне Романовце. По окончании этих работ многие крестьяне остались без важного дополнительного источника доходов, так что вынуждены были в большем числе покинуть деревню и искать себе новые рабочие места. Многим в этом помог факт, что на стройке упомянутой уже ГЭС получили определённые квалификации. Автор особенно подчёркивает, что выселялись и довольно бедные крестьяне, что реже имеет место в горных деревнях. Работая на стройке ГЭС, они гоздали себе материальную основу для выселения, которую в других горных деревнях обеспечивает большое имение и сельскохозяйственное производство. В конце автор замечает, что выселенцы из этой деревни, как правило, поселяются там, где уже есть их бывшие соседи или же крестьяне из ближних деревень. Так они легче ассимилируются с новой средой.